

Віктор Гащук,

Національна академія Державної прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ УМОВИ ЇХ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті обґрунтовується необхідність виокремлення як однієї із педагогічних умов деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників формування їх професійної надійності через нарощення практичної складової їх фахової підготовки. Автор звертається до історичного досвіду у розумінні поняття надійності.

***Ключові слова:** професійна надійність, деонтологічна підготовка, майбутні офіцери-прикордонники, професійна діяльність, екстремальні умови.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стійкою тенденцією останніх років є визнання проблеми професійної надійності предметом педагогічних досліджень, що свідчить про визнання необхідності цілеспрямованого її формування в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі. Стратегія розвитку Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) до 2021 року передбачає формування майбутнього офіцера-прикордонника, здатного адаптуватися до екстремальних умов та забезпечити діяльність підрозділу в різних формах оперативно-службової діяльності, з високим рівнем інтелектуальної готовності, морально-психологічної підготовки, патріотизму, професійної надійності тощо [1, с. 17]. Відтак, фахова підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників, діяльність котрих пов'язана з роботою в екстремальних умовах, окрім оволодіння системою професійних знань, умінь і навичок, повинна обов'язково включати процес формування професійної надійності. Недооцінка цієї складової підготовки фахівця у подальшому може

призвести до неспроможності виконання ним професійних обов'язків за посадою з певних (екстремальних) умов, не дивлячись на проходження психологічного відбору, на отримані знання, уміння та навички.

Відтак питання формування професійної надійності курсантів-прикордонників є актуальним і потребує детального вивчення, у тому числі в контексті дослідження проблеми їх деонтологічної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Питання надійності діяльності представників багатьох сучасних професій неодноразово було в центрі уваги науковців, зокрема: щодо діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України (Ю. Галімов); психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України (С. Лебедева); методик професійної підготовки курсантів до діяльності в екстремальних умовах (О. Селєзньов), формування професійної надійності пілотів при моделюванні польотів на електронних комплексних тренажерних системах (Ю. Щербина) тощо. Різним аспектам проблеми професійної надійності фахівців екстремального профілю присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Андросюка, Л. Балабанової, О. Бандурки, С. Бочарової, В. Лефтерова, В. Медведєва, В. Рибалки, В. Синьова, В. Татенка, О. В.Тімченка, Г. Юхновця, С. Яковенка та ін. Дослідники по-різному трактують поняття «професійної надійності». Теоретичну основу нашого дослідження складають положення наукових теорій і концепцій щодо: розкриття загальних основ деонтології (І. Бентам, І. Кант, Дж. Мілль, П. Сорокін); характеристики окремих галузей професійної (І. Бенедик, М. Петров, О. Скакун, С. Сливка, В. Горшеньов, О. Шмоткін) та педагогічної (М. Васильєва, К. Левітан, Л. Хоружа) деонтології; висвітлення сутності і змісту деонтологічної підготовки фахівців (М. Васильєва, Т. Карпова, К. Коробова, М. Орешкіна, В. Соколов). Дослідженню окремих аспектів та напрямів професійної підготовки військовослужбовців присвячені праці таких

педагогів: А. Галімов, І. Грязнов, Д. Іщенко, О. Діденко, О. Ставицький та ін. Але дослідження, які проводились, практично не розглядали педагогічних умов деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Метою статті є обґрунтування необхідності виокремлення як однієї із педагогічних умов деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників формування їх професійної надійності через нарощення практичної складової їх фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як слушно зауважує Г. Лещенко [2], на теперішній час достатньо важко відтворити хронологію звернення до терміну «надійність» для характеристики різних сторін функціонування особистісних утворень людини. Одна з перших письмових згадок про надійність (благонадійність) зустрічається у філософських трактатах Конфуція (VI ст. до н.е.) для характеристики порядності і відповідальності людини-наставника: «...вверяется он (ученик) людям благонадежным...» [3]. У філософських трактатах XVII-XVIII ст. неодноразово використовується термін «надійність», але не дається його тлумачення. Проте з контексту цілком зрозуміло, яке значення вкладається у цей термін. Так, Лейбніц, Кондільяк, Дідро відзначають, що пам'ять людини, як і її судження можуть бути «ненадійними, недосконалими». У працях М. Бутовського прослідковується чітке розуміння надійності солдата як якості особистості, що виражається у дотриманні певних правил, норм, моральності поведінки тощо. Говорячи про відбір молодших офіцерів автор виділяє два критерії: надійність і розвиток. При цьому пріоритет надається надійності, яка складається, на думку М. Бутовського, з моральності та старанності [4, с. 39].

У психології проблема надійності психічної діяльності побічно присутня з самого початку оформлення її у самостійну науку. Але статусу наукової проблеми надійність отримала в інженерній психології [2]. Саме в розрізі інженерно-психологічних завдань почалися цілеспрямовані дослідження з даної проблеми, були зроблені перші спроби формування її понятійного апарату і теоретично-методичних основ. Інженерна психологія вперше поставила

питання про надійність професійної діяльності, під якою прийнято розуміти безпомилкове виконання людиною покладених на неї професійних обов'язків (функцій) протягом необхідного часу і при заданих умовах діяльності. Досягнення безпомилкового та своєчасного виконання дій і діяльності в цілому є результатом надійного функціонування різних підсистем організму, психіки людини, також її професійної підготовки і досвіду.

У психолого-педагогічній літературі поняття «професійна надійність» нерідко ставлять в один синонімічний ряд з поняттям «ефективність діяльності», тобто зі здатністю людини вирішувати покладені на неї задачі своєчасно і точно протягом заданого часу з мінімальними витратами сил, засобів, енергії і ресурсів. Критеріями її ефективності при цьому визначаються: своєчасність – виконання поставленої перед людиною задачі у відведений для цього термін часу; точність (безпомилковість) – здатність вирішувати поставлену задачу без помилок, оптимально чи в межах встановлених відхилень; надійність – збереження здатності вирішувати поставлену задачу точно і своєчасно протягом заданого часу (робочого циклу, робочого дня, в особливих ситуаціях тощо); витрата ресурсів – кількість енергії (фізичної, психічної), що витрачається людиною в процесі трудової діяльності, а також швидкість відновлення її вихідного рівня працездатності [5, с. 5].

Дослідники розрізняють «професійну» і «функціональну» надійність. На їх думку, надійність фахівця знаходиться у прямій залежності від якості його професійної підготовки, індивідуальних особливостей, у тому числі особистісних факторів. Наявність такого зв'язку дозволило В. Бодрову і В. Орлову поряд з професійною надійністю, що характеризує «безвідмовність, безпомилковість і своєчасність дій по досягненню конкретної мети в заданих умовах при взаємодії з технічною системою або іншими фахівцями» [6, с. 25], дати визначення поняттю «функціональна надійність». На їх думку, функціональна надійність, на відміну від професійної, є властивістю функціональних систем людини забезпечувати її динамічну стійкість при

виконанні професійного завдання протягом певного часу і з заданою якістю [6, с. 36].

Професійна діяльність офіцера-прикордонника включає в себе перевірку документів, огляд транспортних засобів і вантажів, контроль режиму державного кордону, режиму в пунктах пропуску і прикордонного режиму, моніторинг державного кордону і прикордонної інфраструктури, пошуково-слідопитні дії, фізичну охорону кордону. В особливий період – це також застосування прикордонних нарядів при пошуку порушників та розвідувально-диверсійних груп противника, при несенні служби на блокпостах, на контрольних пунктах в'їзду-виїзду, при влаштуванні засідки, проведенні розвідувально-пошукових дій в різних умовах. Досить часто ці умови є екстремальними. Як свідчать дослідження В. Корнещук, надійна професійна діяльність фахівця у типових умовах ще не гарантує її надійності у незвичайних, зокрема екстремальних умовах, які певною мірою характерні майже для усіх видів сучасної професійної діяльності. Професійна діяльність у типових і надзвичайних умовах має певні специфічні особливості, що впливають на її ефективність. Дослідниця пов'язує це з тим, що у звичайних умовах діяльності домінуючий мотив підвищує працездатність, а у надзвичайній – може звузити сприйняття й спотворити оцінку справжньої загрози [7, с. 13–19]. Тому дослідження професійної надійності майбутнього офіцера-прикордонника передбачає спостереження за його діями як у звичайних, типових умовах діяльності, так і в нетипових для нього умовах, оскільки у звичайній професійній діяльності усталений стереотип як основа автоматизованих навичок сприяє легкості виконання операцій, а в екстремальній ситуації він гальмує прийняттю вірного рішення, перешкоджає усвідомленню нової інформації.

У дослідженнях спрямованих на вивчення особливостей впливу екстремальних факторів на успішність професійної діяльності людини, слушно зауважує В. Корнещук, розрізняють дві форми реагування: адекватну і неадекватну. Адекватна форма передбачає стабілізацію структури діяльності в

ускладнених умовах, неадекватна – порушення діяльності. При неадекватній формі реагування, в першу чергу, страждають інтелектуальні ланки діяльності: порушується об'єктивна оцінка ситуації, погіршуються якісні характеристики логічних операцій, спотворюються операції планування. Адекватна форма реагування пов'язана зі збереженням структури професійної діяльності і передбачає формування безпомилкових і своєчасних дій під час прийому і переробки інформації, зростання швидкості розумових процесів, адекватне планування поведінкових реакцій, оптимальну реалізацію управлінських впливів. Саме адекватність реагування на умови діяльності забезпечує її надійність. Але в ускладнених умовах діяльності неможливо успішно реалізувати цілі діяльності, спираючись тільки на стандартні, заздалегідь сформовані прийоми і алгоритми діяльності. Оптимальне вирішення професійних завдань потребує постійного пошуку різноманітних сполучень стандартних способів, прийомів діяльності, знаходження нових способів дій і операцій, тобто набуття досвіду творчого характеру прийняття рішень [7].

Досліджуючи суть і зміст професійної надійності правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ Д. Малєєв доходить висновку, що основним джерелом недоліків і провалів у діяльності органів внутрішніх справ є неадекватний сучасним вимогам рівень професійної надійності особистості працівника ОВС [8]. Проблема, на думку вченого, полягає в тому, що процес включення професіонала в діяльність відбувається в нових умовах, а його підготовка, за винятком вузької професійної сфери, здійснюється за старими принципами. Тому виникає необхідність наукового осмислення і обґрунтування нової парадигми формування професійної надійності правоохоронної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Нам імпонує позиція Д. Малєєва, який відзначає, що правоохоронна діяльність знаходиться в нерозривному зв'язку з категорією особистості [8]. Існування різного роду стосунків, як поза системою, так і усередині системи правоохоронної діяльності, необхідність постійної взаємодії з іншими системами зумовлює те, що правоохоронна діяльність є динамічною системою.

Відомо, що професійна діяльність – це складне багатозначне утворення. Інтегруючим компонентом, що забезпечує її активність, є суб'єкт праці, що здійснює взаємодію всіх інших компонентів, з врахуванням різноманіття ознак тих, що відображають її специфіку. Розглядаючи професійну діяльність прикордонників, Д. Єршменко, відносить її до екстремальних видів діяльності. Автор пропонує проводити цілеспрямовані заходи щодо підтримки та відновлення психологічної стійкості прикордонників. Саме психологічну стійкість він відносить до тих якостей, які забезпечують професійну надійність прикордонників [9, с. 67].

Ми поділяємо точку зору Д. Малєєва, який доходить висновку, що поняття «професійна надійність» відображає безпомилковість виконання особистістю професійних обов'язків (функцій) протягом необхідного часу та при заданих умовах діяльності. Досягнення безпомилкового і своєчасного виконання дій та діяльності в цілому є результатом нормального, здорового функціонування різних підсистем організму і психіки людини. Джерела психічної ненадійності можуть бути пов'язані з помилками у протіканні окремих психічних процесів, порушеннями в саморегуляції психічних станів, недостатнім вираженням певних рис особистості. Професійна надійність у правоохоронній діяльності, на думку вченого, є інтегральною якісною характеристикою властивостей особистості, що відображає її здібність до здійснення професійної діяльності. Як детермінанти, що обумовлюють професійну надійність фахівця, вчений виділяє дві категорії факторів: об'єктивні – умови та засоби праці, особливості організації трудового процесу; суб'єктивні – прояви індивідуально-психологічних особливостей людини та її професійно важливих якостей. Водночас, сутність професійної надійності правоохоронної діяльності полягає, на думку Д. Малєєва, в організації елементів правоохоронної діяльності як особливого виду професійної діяльності; в адаптації правоохоронної діяльності особистості до умов соціального середовища; у здійсненні регуляторної функції в даних умовах; у досягненні заданого результату правоохоронної діяльності [8]. Наведена вище

наукова позиція була врахована нами при реалізації такої педагогічної умови деонтологічної підготовки формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників як формування їх професійної надійності.

Як справедливо помітила В. Корнещук, у психолого-педагогічній літературі поняття «професійна надійність» досить часто ототожнюється з ефективністю діяльності людини, тобто зі «здатністю вирішувати покладені на неї задачі своєчасно і точно на протязі заданого часу (надійно) і з мінімальними витратами сил, засобів, енергії і матеріалів» [7, с. 5]. Критеріями ефективності при цьому обираються: своєчасність – виконання поставленої перед людиною задачі у відведений для цього термін часу; точність (безпомилковість) – здатність вирішувати поставлену задачу без помилок, оптимально чи в межах встановлених відхилень; надійність – збереження здатності вирішувати поставлену задачу точно і своєчасно на протязі заданого часу (робочого циклу, робочого дня, в особливих ситуаціях та ін.); витрата сил – кількість енергії (фізичної, психічної), що витрачається людиною в процесі трудової діяльності, а також швидкість поновлення його вихідного рівня працездатності.

З цього приводу Г. Ложкін та Н. Повякель пишуть, що «надійність діяльності людини-оператора пов'язана з категорією ефективності діяльності, впливаючи на її результативні показники. Проте більшою мірою вона відображає процесуальну характеристику якості діяльності та за певних умов зниження надійності трудового процесу може суттєво не впливати на кінцеві результати» [10, с. 98]. Автори вважають, що поняття ефективності ширше за поняття надійності розуміючи під ефективністю «кількісну міру досягнення мети із урахуванням...витрат» [10, с. 32] та розглядають надійність, якість та продуктивність як показники ефективності діяльності.

Актуальною у контексті нашого дослідження є робота С. Осташевського та А. Башинського [11], у якій з'ясовується метод експертного оцінювання ефективності службової діяльності випускника НАДПСУ. Автори звертають увагу на можливість виокремлення адміністративної, інформативної та мотиваційної мети оцінювання такої діяльності. Адміністративна мета у цьому

методі досягається шляхом надання додаткової інформації керівнику об'єкта оцінювання щодо його відповідності стандартам відомства за трьома критеріями: відповідність відомчим стандартам ДПСУ, управлінські навички та професійні навички. Інформаційна мета передбачає не лише отримання достовірної інформації про ефективність службової діяльності випускника, а й, за необхідності, зворотній зв'язок між ним та навчальним закладом. Мотиваційна мета досягається шляхом отримання достовірної оцінки ефективності службової діяльності об'єкта, що само по собі є одним із найважливіших засобів мотивації персоналу, оскільки адекватна оцінка затрачених зусиль забезпечить подальше зростання продуктивності праці.

Як вже зазначалося, фахова підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників передбачає здатність адаптуватися до екстремальних умов та забезпечити діяльність підрозділу в різних формах оперативно-службової діяльності. Тому в процесі формування професійної надійності курсантів важливе значення має орієнтація на саме на практичну складову їх фахової підготовки (як теоретичні знання застосувати на практиці). Перевірити та переконатися, що рівень набутих знань дозволяє (або не дозволяє) виконувати завдання оперативно-службової діяльності можливо під час практичних занять, які проводяться з використанням активних форм навчання, а також під час стажування в органах (підрозділах) охорони держаного кордону.

Ми використовували різні форми проведення занять: лекції (проблемні лекції, лекції-бесіди, лекції-диспути) – при вивченні методологічних і теоретичних проблем; тренінги, комплексні польові заняття, брейн-ринги, рольові та ділові ігри – для самостійного пошуку відповідей на поставлені питання, для формування професійних умінь та навичок. Особливо це стосується інформаційно-пропагандистської (ідеологічної) роботи, спрямованої на популяризацію героїчної професії захисника кордону, особистості прикордонника, створення позитивного соціально-політичного клімату у військових колективах, формування патріотизму, а також занять з тактики прикордонної служби, прикордонного контролю, технічних засобів охорони

кордону, загальної тактики, особистої безпеки. Під час занять враховувалось те, що успішне вирішення завдань деонтологічної підготовки курсантами на кожному етапі навчання в академії має організовуватися на основі результатів, досягнутих раніше; засобами вирішення завдань є підбір діяльності (певного змісту, відповідної організації, стимулювання, корекції тощо), яка відповідає індивідуальним особливостям курсантів.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження доходимо висновку, що впровадження сучасних підходів, інноваційних форм та методів підготовки особового складу з урахуванням досвіду бойового застосування прикордонних підрозділів та з метою подальшого інтегрування у загальну систему фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників; підвищення рівня практичної підготовки курсантів, дасть змогу якісно та ефективно виконувати завдання у разі різкої зміни обстановки тощо, сприятиме формуванню професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників. Формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом нарощення практичної складової фахової підготовки доцільно виокремити як одну із педагогічних умов їх деонтологічної підготовки. Ми дійшли висновку, що визначена педагогічна умова забезпечить ефективність деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в комплексному застосуванні з іншими педагогічними умовами, обґрунтування яких становить **перспективу** подальших наукових пошуків з окресленої проблеми.

Список використаної літератури

1. Стратегія розвитку Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2015 – 54 с.
2. Лещенко, Г. Професійна надійність майбутніх фахівців: ретроспектива та сучасність / Г. Лещенко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 132. – С. 198–202.
3. Конфуций. Афоризмы мудрости / под ред. В. В. Бутромеева, В. П. Бутромеева, Н. В. Бутромеева. – М.: Белый город, 2007. – 448 с.
4. Бутовский, Н. Д. Воспитательные задачи командира роты// Военный сборник. – СПб. – 1884. – № 12. – С. 22–62.

5. Прохоров, А. И. Анализ и учет факторов, влияющих на эффективность деятельности человека-оператора / А. И. Прохоров. – Рига : Рига, 1974. – 105 с.
6. Орлов, В. Я. Психология и надежность: Человек в системах управления техникой // В. А. Бодров, В. Я. Орлов. – М., 1998. – 288 с.
7. Корнешук, В. В. Нетипові ситуації професійної діяльності та її надійність / В. Корнешук // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 120. – С. 13–19.
8. Малеев, Д. Сутність професійної надійності у діяльності особистості працівника ОВС / Д. Малеев // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2010. – Вип.7.
9. Єрмоєнко, Д. Проблема психологічної стійкості прикордонників у сучасних умовах / Д.Єрмоєнко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 723 : Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 67–72.
10. Ложкин, Г. В. Практическая психология в системах «человек-техника» : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2003. – 296 с.
11. Осташевський, С. Експертне оцінювання ефективності службової діяльності випускника вищого військового навчального закладу як інструмент оцінки якості освіти / С. Осташевський, А. Башинський // Вища освіта. – 2016. – № 1 (138). – С. 37–43.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент Мірошніченко В. І.

Стаття надійшла до редакції 7.04.2016

Гащук В. А. Формирование профессиональной надежности будущих офицеров-пограничников

В статье обосновывается необходимость выделения как одной из педагогических условий деонтологической подготовки будущих офицеров-пограничников формирования их профессиональной надежности через наращивание практической составляющей их профессиональной подготовки. Автор обращается к историческому опыту в смысле понятие надежности.

Ключевые слова: профессиональная надежность, деонтологическая подготовка, будущие офицеры-пограничники, профессиональная деятельность, экстремальные условия.

Haschuk V. Future border guard officers' professional reliance formation

The article grounds the necessity of outlining the future border guard officers' professional reliance formation as one of the pedagogical conditions of their deontological training through their training practical component strengthening. The author addresses to historical experience in reliance concept understanding.

Analyzing different approaches to the concept of professional reliance, the author tests that researching the future border guard officers' professional

reliance envisages the observation of his action under typical activity conditions as well as under usual conditions, as in regular professional activity a stereotype as the basis of automated skills facilitates operations accomplishment, and, in extreme situation inhibits the process of the right decision making, prevents then the formation under standing.

Professional reliability reflects the accuracy of the person's professional duties performed within a specified time and under specified activity conditions. In the process of future border guard officers' professional reliability formation the practical component of the training is in focus. Only during practical sessions, which use active mode of study as well as during their term in bodies (units) of the state border control it is possible to check and make sure that the level of acquired knowledge allows (or not) performing tasks of operational activity.

The author suggests us in various forms of classes: lectures (problem lectures, lectures-discussions, lectures-debates) – when studying methodological and the theoretical issues; work shops, complex field sessions, brain-rings, role-playing and business games for individual search of answer to questions put and for the professional skills formation.

Keywords: *professional reliance, deontological training, future border guard officers, professional activity, extreme conditions.*